

1970–80-ԱՎԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻ ՀԱՅ ԱՐՁԱԿԻ ԹԵՄԱՏԻԿ ՈՒՂՂՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

THEMATIC ORIENTATION OF ARMENIAN PROSE IN THE 1970S–1980S

ТЕМАТИЧЕСКАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ АРМЯНСКОЙ ПРОЗЫ 1970–1980-Х ГОДОВ

Հովհաննես Հովակիմյան
Hovhannes Hovakimyan
Ованнес Овакимян

Երևանի պետական համալսարան, Հայաստան
Yerevan State University, Armenia
Ереванский государственный университет, Армения

hovhannes.hovakimyan@ysu.am

Ներկայացվել է՝ 28.06.2024, գրախոսվել է՝ 28.02.2025, ընդունվել է՝ 18.04.2025
Received: 28.06.2024; Revised: 28.02.2025; Accepted: 18.04.2025
Представлено: 28.06.2024; рецензировано: 28.02.2025; принято: 18.04.2025

© Հեղինակ, 2025: Տարածվում է Creative Commons Attribution 4.0 Licence-ի պայմաններով
© The Author, 2025. Distributed under the terms of Creative Commons Attribution 4.0 Licence
© Автор, 2025. Распространяется на условиях Creative Commons Attribution 4.0 Licence

DOI: 10.53548/0320-8117-2025.1-159

Ամփոփում – Հոդվածում անդրադարձ է կատարվում 1970–80-ականների հայ արձակի զարգացման միտումներին՝ ելնելով քննադատական մտածողության և թեմատիկ-գաղափարական բազմազանության դիտանկյունից: Սոցիալիստական ռեալիզմի շրջանակից դուրս գործող գրողները, չբավարարվելով առկա գրական կաղապարներով, ձգտել են նոր մոտեցումներ դրսևորել՝ մարդկային անհատականության, բարոյաիդեալական վիճակների և հասարակական հարաբերությունների պատկերման մեջ: Վերլուծության նյութ են դարձել այդ շրջանի հեղինակների տարբեր ժանրային փորձերը՝ պատմվածքից և վեպից մինչև էսսե ու հրապարակախոսություն, մասնավորապես Վանո Սիրադեղյանի ստեղծագործությունները՝ որպես ժամանակի տիպական երևույթ: Ուսումնասիրության շնորհիվ պարզ է դառնում, որ նշված տասնամյակում հայ արձակը էականորեն ձևափոխվում է՝ երևան բերելով բոլորովին այլ գրական սերունդ: Այդ փոփոխությունների դիտարկումը կարևոր է ոչ միայն գրականության ներսում եղած ներքին զարգացումների, այլև այդ տարիների սոցիալ-քաղաքական մթնոլորտի արտացոլման տեսանկյունից:

Abstract – The present article examines the developmental trends in Armenian prose of the 1970s and 1980s, with particular emphasis on the strengthening of critical thinking and the thematic-ideological diversity of the period. The focus is on authors operating beyond the boundaries of socialist realism who, dissatisfied with the literary conventions of the time,

sought new approaches to portraying human individuality, moral-psychological conditions, and social relations. The analysis considers various genre experiments by the era's writers – from short stories and novels to essays and journalistic writings – intermittently paying attention to the works of Vano Siradeghyan as both a representative and an original figure of the period. The study reveals that during this decade, Armenian prose underwent significant transformation, giving rise to a distinctly new literary generation. Observing these shifts is important not only for understanding the internal developments within literature but also for reflecting the socio-political atmosphere of the time.

Аннотация – В статье рассматриваются тенденции развития армянской прозы 1970–1980-х годов, в частности, рост критического мышления и её тематико-идеологическое разнообразие. В центре внимания оказались писатели, творчество которых выходило за рамки социалистического реализма и характеризовалось новым подходом к вопросу изображения человеческой индивидуальности, её морально-психологических состояний, общественных отношений, и тем самым отвергало литературные шаблоны своего времени. Предметом анализа являются жанровые эксперименты авторов того времени – начиная с рассказов и романов и кончая эссе и публицистикой – с отдельным акцентом на творчество Вано Сирадегяна как типичного, но то же время самобытного писателя. Исследование показывает, что в указанный период армянская проза претерпела существенные изменения, в частности, сформировалось новое литературное поколение. Рассмотрение сказанного важно как с точки зрения происходивших в литературе внутренних процессов, так и в контексте отражения социально-политической атмосферы эпохи.

Հիմնաբառեր – Վ. Սիրադեղյան, հայ գրականություն, գրաքննադատություն, արձակ, ժանր:

Keywords – V. Siradeghyan, Armenian literature, literary criticism, prose, genre.

Ключевые слова – В. Сирадегян, армянская литература, критика, проза, жанр.

Ներածություն

1970–80-ականների հայ արձակը, մի կողմից, շարունակում էր քաղաքային կյանքի, խորհրդային բարքերի թեմաները, մյուս կողմից, երևան հանում նոր խնդիրներ՝ դրանք ներկայացնելով քննադատական դիտանկյունից: Այս բազմազանության վկայությունն են 1966 թ. լույս տեսած Գուրգեն Մահարու «Այրվող այգեստանները» վիպասը, Զորայր Խալափյանի «Որտե՞ղ էիր, մարդ Աստծո» վեպը և Վիգեն Խեչումյանի «Գիրք լինելության» պատմավեպը: Նույն ժամանակահատվածում իր գրական մուտքն էր ունեցել Հրանտ Մաթևոսյանը («Օգոստոս»), իսկ Վարդգես Պետրոսյանը չէր հրաժարվում քաղաքային թեմաներից: Միննույն ժամանակ, Պերճ Զեյթունցյանը անդրադառնում էր ամերիկյան իրականությանը: Այս բազմազան գրական դաշտում էլ իր տեղն ու ձեռագիրը փորձում էր հաստատել Վանո Սիրադեղյանը:

1970–80-ական թվականների հայ արձակի թեմատիկ ուղղվածությունը

1970–80-ականներին հայ արձակը առավել սուր և համարձակ կերպով էր անդրադառնում հասարակական ու պատմական իրադարձությունների հետևանքներին՝ խորհրդային արձակից տարբերվելով թե՛ շեշտադրումով, թե՛ դիտարկման անկյունով: Եթե 1960–ականներին որոշ խնդիրներ բարձրացվում

էին զգուշորեն, ապա այս շրջանում դրանք ներկայացվում էին առավել քննադատական հայացքով: Այսպես, գրականագետ Կիմ Աղաբեկյանի դիտարկմամբ՝ պատերազմական ու հետպատերազմյան տարիների գրականությունն առաջնորդվում էր վերնախավից թելադրված գեղարվեստական մեխանիզմներով (Աղաբեկյան 1992, 56): Իսկ Սուրեն Աղաբաբյանը հայ արձակի նորարարական ընթացքի սկիզբը տեսնում է հենց պատերազմի թեմայում (Աղաբաբյան 1993, 257):

Բաղիշ Հովսեփյանի «Սերմնացանները չվերադարձան» վեպը (1962) նոր ուղի բացեց հայ արձակում՝ մերժելով խորհրդային իրականության վարդապույն պատկերը (Հովսեփյան 1988, 27): Նրա վեպով սկսված վերաիմաստավորումը շարունակվեց Մկրտիչ Սարգսյանի «Կյանքը կրակի տակ» (1963) և մյուս վեպերում: Զորայր Խալափյանը խորացրեց պատճառահետևանքային կապերի վերլուծությունը՝ «Երիցուկի թերթիկները», «Զերմանց մխիթարություն» և հատկապես «Որտե՞ղ էիր, մարդ Աստծո» գործերում: Սերգեյ Սարինյանը նշում է, որ Խալափյանը պատկերել է 1920-ականների կյանքն ու հասարակության բարդ անցումները՝ մարդու հոգեբանության ու սերունդների շարժումների միջոցով (Սարինյան 1973, 175):

Այս սերնդի գրողներն իրենց տեսածն ու ապրածը ընթերցողին են փոխանցում՝ փոխելով պատերազմական գրականության բովանդակությունը: Կիմ Աղաբեկյանը նշում է, որ նոր սերունդը մաքրում է հերոսների կերպարների աղավաղումները և կեղծ «հերոսական» վարքագիծը դնում բնական հունի մեջ (Աղաբեկյան 1992, 118): Պետք է ընդգծել այն հանգամանքը, որ, Սերգեյ Սարինյանի ձևակերպմամբ, այս շրջանում «մեր գրողները նկատելիորեն ընդլայնել էին հայոց պատմության գեղարվեստական յուրացման սահմանները, այսպես ասած, կարդացել են հայոց պատմության նոր էջերը» (Սարինյան 1973, 125): Ս. Սարինյանը նշում է, որ Ստեփան Զորյանի «Վարազդատ», Վիգեն Խեչումյանի «Գիրք լինելության», Սուրեն Այվազյանի «Ճակատագիրն հայոց», Հովհաննես Ղուկասյանի «Դեռ սպասում են», Հայկ Խաչատրյանի «Տիգրան Մեծ» գրքերը ապահովել են թեմատիկ բազմազանություն, բայց դեռ դժվարությամբ են կտրվում ռոմանտիկ պատմավեպի ձևերից: 1970-ականներին սկսվեց այդ կապանքներից ազատվելու և ժանրի նորացման գործընթացը: Սերո Խանզադյանի «Թագուհին հայոց»-ը փորձ է հայոց պատմության նոր էջերի գեղարվեստականացման՝ անդրադառնալով Հայաստան պետությանը և հայ ցեղերի միավորման հարցին: Պատմական փաստերի հեղինակային սրբագրումներ և անհավատարմություններ հատկապես նկատելի են Պերճ Զեյթունցյանի 1977 թ. «Արշակ Երկրորդ» պատմավեպում: Զեյթունցյանը ցանկանում էր փոխել պատմափյառության ավանդական ձևերը, ինչն արտացոլված է թեմայի ընտրության մեջ: Վեպը քննադատվեց, սակայն քննադատները զանց առան այն հանգամանքը, որ այն գրվել է ժամանակակից կյանքի տրամաբանությամբ՝ ընդգծելով ժողովուրդ-հայրենիք-պետություն եռամիասնությունը. «Վեպը գրված է այսօրվա կյանքի ներքին տրամաբանությամբ՝ ժողովուրդ-հայրենիք-պետություն եռամիասնության ընկալման դիրքերից» (Աղաբեկյան 1992, 144): Վեպում Արշակ արքայի չկայացած կամ չհաջողված քաղաքականությունը ազգային ծրագիր էր, որ կյանքի էր կոչվում հենց օրերի պահանջով. «Ի՞նչ կարևոր է, թե ինչ ես արել,

ինչ օգուտ ես տվել երկրիդ, կարևորն այն է, որ աչքի առաջ լինես միշտ, ամեն տեղ երևաս, խոսես ու խոսես, փայլվիր և գույնզգույն ճառեր ասես, կենաց խմես ու կենաց լսես քո մասին...» (Զեյթունցյան 2019, 43):

Վարդան Գրիգորյանի պատմավեպերը՝ «Հավերժական վերադարձ», «Դար կորստյան» և «Մանյա այրք», արտացոլում են կարևոր ժամանակաշրջաններ: Գրիգորյանն ընդգծում է քրիստոնեության ինքնազոհության և ինքնահաստատման դերը, դիտարկում պատմությունը՝ որպես այսօրվա կյանքի շարունակություն: Մյուս կարևոր թեման ինքնաքննադատությունն է, ինչը հատկապես արտահայտվում է «Մանյա այրք»-ում՝ Տրդատի և Գրիգոր Լուսավորչի բախման միջոցով, հավատքի և ազատության հարաբերության վերաբերյալ (Գրիգորյան 1988, 110):

XX դարասկզբի կարևոր իրադարձություններին հայ արձակում առանձին տեղ է հատկացվել: Սկզբում գերակշռում էին պատմահեղափոխական թեմաները (Միքայել Շաթիրյանի, Վաղիմիր Հարությունյանի, Ռաֆայել Աթայանի գործերը), իսկ 1960-ականների վերջից ավելի մեծ տարածում ստացան հայոց ցեղասպանությանը նվիրված վեպերը՝ Գուրգեն Մահարու, Ստեփան Ալաջաջյանի, Բոգդան Վերդյանի և այլոց ստեղծագործությունները:

Առանձնահատուկ նշանակություն ունի Խաչիկ Դաշտենցի «Ռանչպարների կանչը», քանի որ այն սահմանեց թեմայի պատկերման, գեղարվեստականացման նոր չափանիշներ և գաղափարական խնդիրներ, որոնք ազդեցին հետագա ստեղծագործությունների, հատկապես Ռուսնո Շառոյանի «Հարյուր կռունկ» և «Էրգրի աստվածները» վեպերի վրա: Շառոյանի «Հարյուր կռունկը» դաշտենցյան ասքային ոճով յուրօրինակ տոհմագրություն է, որն, ըստ Ս. Սարինյանի, գրողի ինքնահայտնության կարևոր օրինակ է (Սարինյան 1982, 64):

1970–80-ականների արձակում նշանակալի թեմատիկ ուղղություն դարձավ քաղաքային միջավայրը: Վարդգես Պետրոսյանը կարևորում էր այս թեման՝ ընդգծելով, որ հայ ժողովուրդն անցել է քաղաքների կորստից դեպի դրանց վերածնունդը՝ դժվար ճանապարհով դառնալով «քաղաքների երկիր» (Պետրոսյան 1977, 351): Հերոսների բազմազանությամբ է հատկանշվում Վ. Պետրոսյանի գրականությունը, որի «Անավարտ դիմանկարներ» պատմվածաշարը, «Դեղատուն Անի» և «Մամա, ես արդեն մեծացել եմ» վիպակները բերում էին առավելապես երիտասարդ մարդկանց թեման: Հատկանշական է նաև «Վերջին ուսուցիչը» վիպակը, որտեղ փորձ է արվում ստեղծել նաև սերնդի կերպար, որը փոխհարաբերվում է այլ սերնդի հետ՝ հաստատելու իր ճշմարտությունը:

Քաղաքային թեման Նորայր Ադալյանի «Խաղաղ զորանոցներ» վեպում զարգանում է ազգային, սոցիալական հարցերի և կյանքի հեռանկարների տեսանկյունից: Սակայն այդ ժամանակների արձակում հաճախ կային խնդիրներ՝ հերոսների հոգեբանական խորության պակաս և թեմայի սահմանափակ ընդգրկում: Շատ գործեր էին ստեղծվում հին բալերի ու թաղերի պատկերներով, որտեղ հերոսները զավեշտալի կերպարներ էին՝ ոչ թե ակտիվ մասնակցողներ, այլ միայն դիտողներ (Զրբաշյան 1986, 83–84):

Հատկապես 1970-ական թթ. սկզբին հայ արձակում սկսեց արձարծվել նոր սերնդի կողմից սեփական կենսական արմատները գտնելու, նախորդ սերունդ-

ների հետ իրենց հոգևոր կապերը վերաիմաստավորելու ձգտումը: Պետրոս Դեմիրճյանն այդ մասին գրում է. «Դա ոչ թե գրողների սուբյեկտիվ ցանկությանն էր, այլ նոր սերնդի կերպարի առավել խորացման անհրաժեշտության հետևանքը» (Դեմիրճյան 1986, 48):

Քաղաքային թեմային մեծ տեղ տալուն զուգահեռ, հայ արձակում իր կայուն տեղն ուներ գյուղաշխարհի կյանքը: Կիմ Աղաբեկյանը նկատում է մի պարադոքսալ իրողություն. «Խեղճության ու անծայր աղքատության մեջ հոգեվարք ապրող գյուղը, սակայն, շռայլորեն ծաղկում էր գրականության մեջ» (Աղաբեկյան 1992, 119): Սուրեն Աղաբաբյանը 1960-ականների վերջից ձևավորված գրական շարժումներն արձակում դիտարկում է երկու հակադիր սկզբունքների տարբերակման տեսանկյունից, որտեղ ընդգծվում է հատկապես, այսպես կոչված, քաղաքագիրների և գյուղագիրների բախումը (Աղաբաբյան 1993, 258):

Գյուղագրական արձակը նոր սկզբունքներով շարունակեց զարգանալ հիմնականում Հրանտ Մաթևոսյանի ստեղծագործություններում, սակայն գյուղի խորքային խնդիրները նկարագրվում էին նաև Խաչիկ Հրաչյանի «Ուրցի Մարան», Մուշեղ Գալշոյանի «Բովտուն» և Արտաշես Ղահրիյանի գործերում:

1970-80-ականների ինքնատիպ հատույթներից մեկն էր վավերագրական արձակը՝ ակնարկներ, հրապարակախոսություններ, հուշագրություններ, որոնցում առանձնանում էին Գրիգոր Զանիկյանը, Մերուժան Տեր-Գուլանյանը, Մարգո Ղուկասյանը և Զորի Բալայանը, հատկապես վերջինիս «Օջախ» ճանապարհորդական-հրապարակախոսական գիրքը (1981): Այս ժամանակահատվածը հիմնականում վեպերի շրջան էր, սակայն պատմվածքը՝ հայ արձակի ամենահայտնի ժանրը, նույնպես զարգանում էր: Վանո Սիրադեղյանը կարևոր ներդրում ունեցավ պատմվածքի նորացման գործում՝ շարունակելով Հրանտ Մաթևոսյանի գրական բազմազանության ուղին:

1970-80-ական թվականների հայ արձակը

Երիտասարդ արձակագիրներն ունեին գրական տարբեր նախասիրություններ, որ ապահովում էին ստեղծագործական բազմազանություն, բայց նաև գոյություն ունեին ներքին նմանություններ՝ հատկապես կերպարների ընտրության և հոգեվիճակների մեջ: Այս շրջանի արձակը, ինչպես նկատում է գրականագետ Կիմ Աղաբեկյանը, բնորոշվում է իրականության և մարդու հոգեբանության փոփոխությունների նկատմամբ անմիջական վերաբերմունքով: Ընդհանուր հատկանիշ է այն սևեռուն ուշադրությունը, որը գրողներն են դարձնում մարդու ճակատագրին (Աղաբեկյան 1992, 41): Այս հատկանիշը հատկապես երևակվում է Վանո Սիրադեղյանի ստեղծագործություններում, բայց տեսանելի է նաև Արտաշես Ղահրիյանի, Վրեժ Իսրայելյանի, Վազգեն Սարգսյանի, Ռուլանդ Շառոյանի, Ռաֆայել Նահապետյանի, Պատվական Ղուկասյանի և այլոց արձակում: Այլ հարց է, որ նրանցից յուրաքանչյուրն այդ հատկանիշը ծառայեցնում է իր գրական նպատակադրումներին: Այս իմաստով կան Վանո Սիրադեղյանին որոշ առումներով «ձայնակից» երիտասարդ արձակագիրներ, և կան արձա-

կազմիրներ, որոնք նույն երևույթը գեղարվեստականացնում էին միանգամայն այլ դիրքերից:

Վանո Սիրադեղյանի արձակում ակնառու է նրա հարազատությունը սերըն-դակից Արտաշես Ղահրիյանի և Վրեժ Իսրայելյանի հետ, որոնց պատմվածքները կենտրոնացած են մարդու կյանքի որոշակի դրվագների վրա: Նրանք «սկսում են» իրենց պատմվածքները հենց այն իրավիճակից, որը «ծառայելու է» հերոսների ճակատագրի վերլուծությանը: Օրինակ, Սիրադեղյանի «Տղամարդիկ» պատմվածքը սկսվում է այսպես՝ «Բանակից գալով՝ Հարութի առաջին գործը հոր շիրմին քար քաշելը եղավ: Հետո ամուսնացավ: Թե՛ ամուսնացավ, հետո քար քաշեց...» (Սիրադեղյան 2021, 181): Այստեղ բանակից վերադառնալը հոգեբանական փոփոխությունների մեկնակետ է, որ դառնում է ճակատագրի նոր ընթացքի սկիզբը: Արտաշես Ղահրիյանի «Աստվածատուր» պատմվածքն էլ ամրագրում է նմանատիպ մեկնակետը. «Ետպատերազմյան ապրուստը պակաս տարին Ռուբենն իր արհեստին էր Իշխանաձորի սղոցարանում» (Ղահրիյան 1975, 16): Նույն հնարքը տեսնում ենք նրա մեկ այլ՝ «Արծվատափի հունձը» պատմվածքում. «Արծվատափի մեծ արտի հնձին Ասքանազն արդեն բաժանված էր օղակավար Հեղուշից և կնության առած Աբելենց այրի Շողակաթին, որի հանդապահ մարդը՝ Սարիբեկը, երկու ձմեռ առաջ էր մեռել» (Ղահրիյան 1982, 54):

Նման պատմվածքներում սկիզբն ունի ևս մի թաքնված սկիզբը, որը տարորոշվում է նախքան պատմվածքի սկսվելը տեղի ունեցած դեպքերով:

Վրեժ Իսրայելյանի պարագայում այդ մեկնակետը երբեմն կարող է արտահայտվել հենց վերնագրում: Բնորոշ օրինակ է «Ես գնացի...» պատմվածքը, որի իրավիճակային մեկնակետը առերևույթ չափազանց կենցաղային է. «Արամը երկար փնտրելուց հետո գտավ խոզանակը: Խնամքով մաքրեց վերարկուն և նորից գցեց կախիչին» (Իսրայելյան 1972, 60): Այստեղ նույնպես սյուժետային զարգացումը տանում է մարդու ճակատագրի վայրիվերումների գրողական վերլուծության: «Ճոճք» պատմվածքը Իսրայելյանը, սերնդակիցների նման, սկսում է կոնկրետ իրավիճակից. «Ամեն առավոտ չարաճճի երեխաները քարեր էին շարում ճամփի վրա: Ամեն առավոտ Մուքոն դուրս էր գալիս փողոց, նկատում էր քարերը, աչքերը տարօրինակ չռում և ծանր-ծանր մոտենում» (Իսրայելյան 1982, 69): Այս մեկնակետային վիճակից զարգանում է պատմվածքը:

Նույն սկզբունքով է կառուցված նաև Ռոլանդ Շառոյանի «Մառախուղ» վիպակը, որն սկսվում է որպես վերջաբանի հղում. «Ըստ Քարուտի էլ երկրորդ համաշխարհային պատերազմը ավարտվել էր 1945 թ. մայիսի 9-ին» (Շառոյան 2012, 40): Սակայն այստեղ սկիզբը ոչ թե սյուժեի սկիզբն է, այլ ավարտի ամրագրման միակ պատկերը, որից հետո պատմությունը հետահայաց ձևով է ներկայացվում:

Թեմատիկ նմանություններ կան Վանո Սիրադեղյանի և Վազգեն Սարգսյանի պատմվածքներում՝ գյուղ, մանրամասներ, խոր հարցադրումներ, բայց նրանց գեղագիտական մոտեցումներն ու կերպարների պահվածքը տարբեր են:

Վազգեն Սարգսյանի «Դրախտ ես դու, դրախտ, Փառանձեմ» պատմվածքում ծեր հանդապահի հոգեխոռվքը առարկայանում է հեղինակային միջամտությունների շնորհիվ. «Հանդապահին բերում-զցում են քո գիրկը, անաստվածի

աղջիկ, նոնների գինով հարբեցնում, ծոցիկիդ բույրով գծվացնում ու խեղդում են խեղճին վարսերիդ ծովում: Հանդապահի շունչը կտրվում է, արյունը ասես շատացել, տեղը քջություն է անում: Դու էդ փոքրիկ բաժակով հանդապահին ի՞նչ տվիր, անաստվածի աղջիկ» (Սարգսյան 2023, 74):

Սերնդի այդ արձակագիրները՝ Վանո Սիրադեղյանը, Արտաշես Ղահիրյանը, Վրեժ Իսրայելյանը, Ռուլանդ Շառոյանը, Վազգեն Սարգսյանը և մյուսները, նախընտրում են բաց ավարտներ, որոնք ամփոփում են մարդու ճակատագրի խոր վերլուծությունը, բայց շարունակության տրամաբանություն են բացում դասական փակ վերջաբանների փոխարեն: Օրինակ, Վազգեն Սարգսյանի «Բեղնի Լիպոն» ավարտվում է հերոսի երազանքի մեկնարկի պատկերով՝ ընդգծելով բաց ու շարունակական ընթացք (Սարգսյան 2023, 50):

Վրեժ Իսրայելյանի «Քառասուներորդ գիշերը» (Իսրայելյան 1982, 104) և Վանո Սիրադեղյանի «Հերն անիծած կյանքը» պատմվածքների ավարտները նույն տրամաբանությամբ են՝ բարձրացնում են բաց թողնված հարցեր, որոնք ընդգծում են մարդու ճակատագրի բարդությունը: Այս նմանություններն ու տարբերությունները կազմում են գրական սերնդի առանցքը: Սակայն Վանո Սիրադեղյանի ստեղծագործությունը այս հիմնական գծերից անցնում է դեպի ավելի համակարգված գրողական ոճ և դավանանք:

Սիրադեղյանի ստեղծագործություններում ծննդավայրի՝ գյուղի ներկայացումը գերազանցում է ուղղակի ֆիզիկական կամ տեսողական նկարագրության սահմանները: Գյուղը նրա արձակում դառնում է կյանքի ու ճակատագրի խորհրդանիշ՝ հույսերի ու հիասթափությունների, սիրո ու կարոտի խտացված տարածք, որի միջոցով քննվում են մարդու հոգեբանական և սոցիալական խորքային հարցեր: Նա ստեղծում է իսկապես գյուղական բարդ աշխարհ, որտեղ հերոսների զգացականությունն անբաժան է բնության շարժումներից: Սա տարբերություն է սերնդակից գրողներից, որոնք հաճախ սահմանափակվում են տարածքի մակերեսային պատկերմամբ, իսկ Սիրադեղյանը գյուղը դարձնում է ամբողջական համակարգ, որը որոշում է ստեղծագործության գեղարվեստական կառուցվածքը և խորությունն ու բովանդակությունը: Գյուղական տարածությունն իր ներքին տրամաբանությամբ ու կանոններով Սիրադեղյանի արձակում վերածվում է հերոսների հոգեբանության բացահայտման միջոցի: Այդ տարածությունն ուղղված է մարդկային անկեղծության ու միամտության, որոնք դառնում են պատումի առանցք: Հերոսների ներաշխարհի միջոցով Սիրադեղյանը վերհանում է առօրեական, բայց կենսական հարցադրումներ՝ այդպիսով ներկայացնելով ժամանակի ամբողջական պատկերը: Նրա հերոսների և բարոյականության կապը անքակտելի է՝ հավատարմություն մարդուն, կյանքին ու բնությանը՝ որպես համընդհանուր ըմբռնման և հոսքի:

Եթե Մաթևոսյանի գյուղը համակողմանի համակարգ է, որտեղ ամեն հերոս մի մեխանիզմի մասնիկ է, ապա Սիրադեղյանի գյուղը անհատի տարածություն է: Մաթևոսյանը կառուցում է ժամանակը համակարգից, Սիրադեղյանը՝ անհատից: Այս՝ կարծես հակադիր ուղղությունները միավորվում են գրական նպատակով՝ ժամանակի փիլիսոփայության ամբողջական ընկալմամբ:

1970–80-ականներին համաշխարհային արձակը ստեղծում է իր դիտանկյունը՝ վերանայելով ժանրերն ու պոետիկական կառուցվածքները: Գեղարվեստական խնդրին համահունչ՝ ներգրավվում են նաև բանասիրական տարրեր: Հայ արձակն այս զարգացումներից անմասն չի մնում. սեռերի ու ժանրերի փոխհարաբերությունը հայ գրականության մեջ հանգեցնում է հետաքրքիր տեղաշարժերի: Պատմողական տարրերը ներթափանցում են պոեզիա, իսկ արձակում նկատվում են հրապարակախոսական շերտեր:

Խորհրդահայ գրականության մեջ սկսվում է արտադրական վեպի փուլը, որտեղ կենտրոնում կրկին մարդն է՝ այս անգամ աշխատանքի և կոլեկտիվի համատեքստում: Սերո Խանզադյանի, Անահիտ Սեկոյանի, Մուշեղ Գալշոյանի և այլոց վեպերում քննվում են անհատի և հասարակության հարաբերությունները՝ արժևորելով անհատական փորձառության և ընդհանուրի բախումը՝ որպես գեղարվեստական խնդրի առանցք:

Թեև արտադրական վեպերը առաջին հայացքից թվում էին զաղափարախոսական դրսևորումներ՝ արտացոլելով խորհրդային տարածության լայն օրակարգը, սակայն հայ հեղինակների մոտ դրանք հանգեցին տեղայնացման և տեղային կոնֆլիկտայնության: Այս վեպերն ունեն «ուրախ ավարտի» ռոմանտիկական հակումներ, ինչը մասամբ բխում է հերոսների քանակի գերարժևորման թելադրանքից՝ մասշտաբայնության փոխարեն:

Զուգահեռաբար, շարունակվում է պատմավեպի զարգացումը՝ Սերո Խանզադյանի, Վիգեն Խեչումյանի, Խաժակ Գյուլնազարյանի ստեղծագործությունների միջոցով: Ի տարբերություն ժամանակակից վեպի, որն աստիճանաբար սահում է դեպի կենցաղագրության և սենտիմենտալիզմի դաշտ, պատմավեպը կարողանում է պահպանել իր էպիկականությունը՝ պայմանավորված ոչ միայն հեղինակների կարողություններով, այլև ժանրի ներքին պահանջով՝ մեծ պատմական բախման ներկայացմամբ:

Այս զարգացումների համատեքստում է հասունանում գյուղ-քաղաք հակադրության թեման, որը դառնում է լայն բանավեճի առարկա: Սակայն այստեղ խնդիրը տարածքային չէ. այն վերաբերում է հերոսի ընտրությանը և նրա ներաշխարհի բացահայտմանը: Խնդիրը ոչ թե հակադրությունն է, այլ ժամանակակից կյանքի ճշգրիտ արձանագրումը և դրա հիմքում ընկած կենսափոխակերպությունը:

Այս շրջանի արձակում հերոսները հաճախ ներկայացվում են արդեն իսկ ձևավորված վիճակում՝ առանց ներքին կերպավորման ընթացքի: Դինամիկայի հիմքում դրվում են գործողությունները, այլ ոչ թե կերպարի զարգացումը, ինչը նվազեցնում է գրականության հոգեբանական խորությունը: Դա տվյալ շրջանի գեղարվեստական զգալի բացթողումներից է:

Ի տարբերություն «քաղաքային» արձակի՝ «գյուղագրական» ավելի արդյունավետ է լուծում իր խնդիրները: Այն անցնում է տարածական սահմաններից՝ շոշափելով կենսափոխակերպական հարցեր և առաջարկելով ժամանակի ընկալման իր տարբերակը: Նշված առումով բնութագրական է Հրանտ Մաթևոսյանի արձակը՝ իր արժեքային համակարգով և գեղարվեստական ամբողջականությամբ:

Եզրակացություններ

1970-80-ականներին պատմվածքի ժանրը գրականության մեջ էական վերափոխում է ապրում՝ հատկապես թեմատիկ հարթությունում: Եթե նախկինում այն սպասարկում էր «մեծ խնդիրների» վերլուծությանը, ապա այս շրջանում սկսում է կենտրոնանալ փոքր հարցերի վրա՝ ընդլայնելով իր արտահայտչական շրջանակը: Սա, թեև դրական տեղաշարժ էր, այդուհանդերձ, հանգեցրեց գրամոլական գործերի ավելացման:

Շնորհակալական

Սույն հոդվածի թեմայի ընտրության, շոշափվող առանցքային հարցերի շուրջ կարևոր խորհուրդների և դիտարկումների համար շնորհակալություն ենք հայտնում մեր գիտական ղեկավար, ք.գ.թ. Ս.Զ. Գրիգորյանին և ք.գ.դ. Ա.Ա. Մակարյանին:

Գրականություն/References/Литература

1. Աղաբաբյան Ս. 1993, Արդի հայ գրականության պատմություն, հ. 2, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատ.:
- Aghababyan S. 1993, The History of the Contemporary Armenian Literature, v. 2, Yerevan, The National Academy of Sciences of the Republic of Armenia Press (in Armenian).
2. Աղաբեկյան Կ. 1992, Արդի հայ արձակի զարգացման միտումները (1960–80-ական թվականներ), Երևան, ԵՊՀ հրատ.:
- Aghabekyan K. 1992, Trends in the Development of Contemporary Armenian Prose (1960s–1980s), Yerevan, Yerevan State University Press (in Armenian).
3. Գրիգորյան Վ. 1988, Մանյա այրք, Երևան, «Խորհրդային գրող» հրատ.:
- Grigoryan V. 1988, Manya Ayrq, Yerevan, Sovetakan grogh (in Armenian).
4. Դեմիրճյան Պ. 1986, Ժամանակը և գրականության զարգացումը, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
- Demirchyan P. 1986, Time and the Development of Literature, Yerevan, Sovetakan grogh (in Armenian).
5. Զեյթունցյան Պ. 2019, Արշակ Երկրորդ, Երևան, «Անտարես» հրատ.:
- Zeytuntsyan P. 2019, Arshak the Second, Yerevan, Antares (in Armenian).
6. Իսրայելյան Վ. 1972, Ես գնացի..., Գարուն, N 10, 60-63:
- Israyelyan V. 1972, I Went..., Garun N 10, 60-63 (in Armenian).
7. Իսրայելյան Վ. 1982, Մեկին գումարած մեկ, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
- Israyelyan V. 1982, One Plus One, Yerevan, Sovetakan grogh (in Armenian).
8. Հովսեփյան Բ. 1988, Ընտիր երկեր երկու հատորով, հ. 2, Երևան, Սովետական գրող հրատ.:
- Hovsepyan B. 1988, Selected Works in Two Volumes, V. 2, Yerevan, Sovetakan Grogh (in Armenian).
9. Ղահրիյան Ա. 1975, Աստվածատուր, Գարուն, N 7, 16-23:
- Ghahriyan A. 1975, God-given, Garun, N 7, 16-23 (in Armenian).
10. Ղահրիյան Ա. 1982, Արծվատափի հունձը, Գարուն, N 3, 54-59:

- Ghahriyan A. 1982, The Eagle-Feathered Harvest, Garun N 3, 54-59 (in Armenian).
11. Շառոյան Ռ. 2012, Հովն ընկավ, Երևան, Նաիրի հրատ.:
Sharoyan R. 2012, The Breeze Fell, Yerevan, Nairi (in Armenian).
12. Պետրոսյան Վ. 1977, Հավասարում բազմաթիվ անհայտներով, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ.:
Petrosyan V. 1977, An Equation with Many Unknowns, Yerevan, Sovetakan grogh (in Armenian).
13. Զրբաշյան Է. 1986, Ժամանակակից գրականության զարգացման տեսական պրոբլեմները, Սովետական գրականություն, N 8, 78-93:
Jrbashyan E. 1986, Theoretical Problems of the Development of Contemporary Literature, Sovetakan grakanutyun, N 8, 78-93 (in Armenian).
14. Սարգսյան Վ. 2023, Հացի փորձություն, Երևան, Վերնատուն հրատ.:
Sargsyan V. 2023, The Trial of Bread, Yerevan, Vernatun (in Armenian).
15. Սարինյան Ս. 1973, Քննադատությունը և գեղարվեստական զարգացումը, Երևան, «Հայաստան» հրատ.:
Sarinyan S. 1973, Criticism and Fiction Development, Yerevan, Hayastan Press (in Armenian).
16. Սարինյան Ս. 1982, Գրական նոր սերնդի դիմագիծը, Գարուն, N 4, 61-69:
Sarinyan S. 1982, The Portrait of the New Literary Generation, Garun N 4, 61-69 (in Armenian).
17. Սիրադեղյան Վ. 2021, Դուռը, Երևան, Վանո Սիրադեղյան հիմնադրամ:
Siradeghyan V. 2021, The Door, Yerevan, Vano Siradeghyan foundation (in Armenian).